

שיעור שביעי

לא ליסתור איניש בי כנישתא

מראי מקומות: דף ג ע"ב "לא ליסתור איניש" וכו' — תוספות ד"ה אי הכי וד"ה ועייליה, רא"ש ויד רמ"ה; רמב"ם, הלכות תפילה, פרק יא הלכה יב; ר"ן למגילה דף כו ע"ב ד"ה ומאן דשרי וכו'; רמב"ן לשבת דף כא ע"א ד"ה ודאמרי' אסור להשתמש לאורה וכו'; בעל המאור ומלחמות לע"ז נב; מג"א אר"ח סימן קנא ס"ק יד.

"אמר רב חסדא: לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי. איכא דאמרי: משום פשיעותא, ואיכא דאמרי: משום צלויי. מאי בינייהו? איכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלויי. מרימר ומר זוטרא סתרי ובנו בי קייטא בסיתווא, ובנו בי סיתווא בקייטא. אמר ליה רבינא לרב אשי: גבו זוזי ומחתי מאי? אמר ליה: דילמא מתרמי להו פדיון שבויים ויהיבי להו. שריגי ליבני והדרי הודרי ומחתי כשורי מאי? אמר ליה: זימנין דמתרמי להו פדיון שבויים מזבני ויהבי להו. אי הכי אפילו בנו נמי. אמר ליה: דירתיה דאינישי לא מזבני. ולא אמרן אלא דלא חזי בה תיוהא, אבל חזי בה תיוהא סתרי ובני, כי הא דרב אשי חזא בה תיוהא בכנישתא דמתא מחסיא, סתריה ועייל לפורייתא להתם ולא אפקיה עד דמתקין ליה שפיכי" וכו'. הגמרא אומרת שאין להרוס בית כנסת אלא אם כן נראו בו סדקים, ומוכיחה את דבריה מרב אשי, והתוספות מקשים על כך: "ותימה והא אמרת בתי כנסיות אין ישנים בהם לא שינת קבע ולא שינת עראי. ואין לתרץ משום דבבבל הוי, ואמר רב אסי בפ' בתרא דמגילה בתי כנסיות של בבל על

תנאי הן עשויות, ופירש הקונטרס התם נפקא מינה לענין הא דקתני לעיל: 'אין אוכלין בהן ואין שותים בהן ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים', ובשל בבל מותר, דהא קאמר התם בתר הכי: 'רבינא ורב אדא הוו קיימי ושיילי שמעתא מרבא, אתא זילחא דמטרא עלייהו ועיילי לבי כנישתא, ולא משום מטרא, אלא משום דשמעתא בעיא צילותא'. והשתא והלא בהכ"נ של בבל היה והיו יכולין ליכנס בה מפני המטר", ומתרצים: "וי"ל דלאו ממש לבהכ"נ עיילה לפורייה, אלא בסמוך לבהכ"נ במקום שהאורחין רגילין לישן שם ולאכול, כדאמרינן בע"פ: 'זשמואל למה ליה לקידושי בבי כנישתא? לאפוקי אורחים ידי חובתן דאכלו ושתו וגנו בבי כנישתא"', ובסוף מוסיפים: "והא דאמר דעל תנאי הן עשוין מפרש ר"י לענין שאם יחרבו יעשו מהן מה שירצו לבד מקלות ראש כדאמרינן התם". התוספות חולקים על רש"י וסבורים שתנאי מועיל רק לאחר חורבנו של בית הכנסת, ולא בשעת בניינו כפי שסובר רש"י, ויש צורך להבין את דבריהם. מדוע תנאי שאינו מועיל בשעת בניינו של בית הכנסת יועיל לאחר חורבנו? הרי אם הוא אינו חל בשעת בניינו, הוא אינו חל גם לאחר חורבנו. והמג"א מקשה קושיה נוספת: כיצד השו"ע פוסק כתוספות, שתנאי מועיל רק לאחר חורבנו של בית הכנסת? הרי בסימן קצד הוא פסק דאפילו לארון ותשמישי קדושה מועיל תנאי. ואם כי המג"א מתרץ: "דהכא מיירי לתנאי של קלות ראש כגון אכילה ושתיה ובחמה מפני החמה" וכו', אולם תירוצו זה דחוק הוא מאוד, שהרי הגמרא אומרת שאלמלא הטעם של "שמעתא בעיא צילותא" לא היה מועיל התנאי אפילו לגבי תלמוד תורה, ותלמוד תורה הוא בוודאי אינו עניין של קלות ראש.

וניתן להסביר שישנם שני סוגי תנאים, ויש הברל ביניהם. כאשר אדם רוצה להתנות על בית כנסת קיים שישתמשו בו לדברי חולין – אין הוא יכול לעשות זאת, מכיוון שזה מנוגד לקדושתו של בית הכנסת. קדושת בית הכנסת מחייבת שימוש בו לצורכי קדושה בלבד, ללא עירוב של דברי חולין, ותנאי אינו מועיל פה. אולם כאשר אדם רוצה

להתנות שקדושת בית הכנסת תיפקע לאחר חורבנו — הוא יכול לעשות זאת, מכיוון שלאחר חורבנו של בית הכנסת אין חלה עליו עוד קדושת בית כנסת, אלא רק כמה דינים של מקום שהיה בעבר בית כנסת. דומה הדבר לקדשים שנפדו, שאסורים בגיזה ועבודה, או לבכור שאסור למכרו באטליו, שאין בהם קדושה, אלא רק דינים של כבוד. ומכיוון שזהו תנאי שחל רק לאחר שקדושת בית הכנסת כבר פקעה — לכן הוא מועיל. ונראה להוכיח את הדברים מתוך דברי רבנו חננאל במגילה (בדף כח ע"ב). רבנו חננאל כותב שם: "א"ר אסי בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין — כל שעה שירצה יחזיר לקדמותיה" וכו', ואם כן גם הוא סובר שהתנאי שעליו מדובר הוא תנאי שמפקיע מבית הכנסת את קדושתו כליל ולכן הוא מועיל, אולם תנאי שירצה לאפשר להשתמש בדברי חולין בבית כנסת קיים — לא יועיל. זהו החילוק של התוספות.

אולם על פי דברי רבנו חננאל הללו ניתן להסביר גם את שיטת רש"י. התוספות הקשו על רש"י מתוך המקרה של רבינא ורב אדא שלא נכנסו לבית הכנסת אלא משום "דשמעתא בעיא צילותא", על אף שהם עסקו בדברי תורה, ומתוך כך הם הוכיחו שתנאי אינו מועיל. אולם לפי הסברו של רבנו חננאל, שהתנאי הוא ש"כל שעה שירצה יחזיר לקדמותיה", ניתן לומר שישנם שני סוגים של בתי כנסת: ישנו בית כנסת שמעיקרו היה בית רגיל, ורק לאחר מכן נהפך לבית כנסת, ובו מועיל התנאי "שיחזיר לקדמותיה". אך ישנו בית כנסת שמלכתחילה נבנה לשם בית כנסת, ובו לא שייך לומר שהוא "יחזיר לקדמותיה", שהרי מקדמותיה הוא היה כבר בית כנסת, ולכן תנאי אינו מועיל בו. ורש"י יכול להסביר שבית הכנסת שרבינא ורב אדא נכנסו לתוכו היה בית כנסת שנבנה מלכתחילה לשם בית כנסת, ולכן התנאי לא הועיל בו. אולם לבית כנסת שמעיקרו היה בית רגיל יועיל תנאי. אלא שהתוספות אינם מקבלים את ההסבר הזה מכיוון שזהו דוחק גדול לומר שאותו בית כנסת היה דווקא בית כנסת שנבנה מעיקרו לשם בית כנסת. ומה עוד שאפילו אם נאמר שמדובר בבית

כנסת כזה, מכל מקום הרי החומרים שבהם השתמשו לבניית בית הכנסת היו חומרי חולין, ואם כן תנאי ש"יחזיר לקדמותיה" צריך להועיל פה. ואפילו אם נאמר שבנו את בית הכנסת בכסף שנועד לבניית בית הכנסת, מכל מקום לפני שהתפללו בו — הוא היה רק מזומן לקדושה, ולא קדוש ממש. כך ניתן להוכיח מן התוספות הקודם. הגמרא שאלה: "אי הכי כי בנייה נמי" נחשוש לפדיון שבויים, ולעולם לא נתיר להרוס בית כנסת. והתוספות הוסיפו: "פירוש עד שיתפללו בה". ולכאורה לא מובן מדוע לפי התוספות החשש של פדיון שבויים קיים רק עד שיתפללו בבית הכנסת? הרי לכאורה הוא קיים גם לאחר מכן. אלא על כורחך חייבים להסביר שכל עוד לא התפללו בבית הכנסת — אין הוא אלא מזומן לקדושה, ולא קדוש ממש, ולכן יש חשש שיהרסו אותו לצורך פדיון שבויים. ורק לאחר שכבר התפללו בו — הוא קדוש ממש, וגם אם יהיה צורך לפדות שבויים לא יהרסו אותו לשם כך. וניתן לומר גם שהסיבה לכך שאין חשש שיהרסו אותו היא שהריסת בית כנסת כלולה בלאו של "לא תעשון כן לה' אלקיכם", מדאורייתא או מדרבנן, ולכן מותר להרסו לצורך דבר אחר רק לפני שהוא נהפך להיות בית כנסת, בשעה שהוא רק מזומן להיות בית כנסת, ולא לאחר שכבר התפללו בו, ולכן התוספות אמרו שמדובר "עד שיתפללו בה". אולם מכל מקום רואים שלפני שהתפללו בבית הכנסת — הוא רק מזומן לקדושה, ולא קדוש ממש, ואם כן תנאי ש"יחזור לקדמותיה" צריך להועיל בו, ואי אפשר לחלק בין סוגי בתי הכנסת כפי שרצה רש"י לחלק. ואם כי רש"י סומך על הגמרא במגילה שאומרת שיש דעות הסוברות שמותר להרוס בית כנסת קיים שעומד ריק לצורך בניית בית כנסת חדש, אף על פי שהקדושה עדיין קיימת באותו בית כנסת שעומד ריק. אולם התוספות יכולים לומר ששם הריסת בית הכנסת נקראת "צורך", מכיוון שהוא עומד ריק, והמתפללים צריכים מקום להתפלל בו.

וניתן גם להסביר שהמחלוקת בין רש"י לתוספות תלויה בשאלה: מה היא קדושת בית כנסת? הר"ן במסכת מגילה כותב: "הקשה הרמב"ן

ז"ל... כיוון דשמעתין מוכחא דבהכ"נ יש בו קדושה, דהא אמרינן אוגורא ומשכונא אסור, מ"ט? בקדושתיה קאי, ואמרינן נמי במאי תפקע קדושתיה? היאך נמכר? והא דבר שראוי לגופו במוקדשין אינו נפדה, ובתוספתא דהאי פירקא תניא: 'אבני היכל ועזרות שנפגמו ושנגממו אין להם פדיון'. ותו, כי מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר היכי שרו דמייהו למשתי בהו שיכרא? והא נתפסין הן בקדושתן. ותירץ ז"ל דבהכ"נ עשו אותו בתשמישי מצוה כסוכה ולולב שנזרקין לאחר מצוותן, ובזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד כדאמרינן התם אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה... ולפיכך בהכ"נ, כל זמן שבני העיר רוצין בו, נוהגין בו קדושה אפילו בחורבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לחזור ולבנותו, הלכך כשמכרוהו ז' טובי העיר שלא במעמד אנשי העיר אין בני העיר רוצין מן הסתם שתכחש מצותם לגמרי, אלא שתחול קדושת בהכ"נ על הדמים. אבל כשנמלכו בני העיר למכרו לשתות בו אפילו שיכר — שרי, לפי שעבר זמן מצותו ונפקעה קדושתו ממנו כסוכה ולולב לאחר זמן" וכו'. הרמב"ן סובר שקדושת בית הכנסת אינה אלא קדושת תשמישי מצוה, ולא קדושה ממש, וזאת משום שאם זו הייתה קדושה ממש, אי אפשר היה למכור אותו, כפי ששנינו בתוספתא: "אבני היכל ועזרות שנפגמו ושנגממו אין להם פדיון". אולם לכאורה ניתן להסביר את התוספתא בדרך שונה. ניתן להסביר שכוונת התוספתא באמרה: "אין להם פדיון" אינה שאי אפשר לפדות אותם, אלא שאף אחד לא יפדה אותם, מכיוון שהוא לא יוכל להשתמש בהם. ישנו דין שדבר שהיה בשימוש גבוה — אסור להדיוט להשתמש בו גם אם ייפדה, ולכן אף אחד לא יפדה את אבני ההיכל. אולם בית כנסת שלא היה בשימוש גבוה — אלא בשימוש הדיוט — ניתן להשתמש בו לאחר שייפדה, ולכן ניתן למכור אותו. והר"ן מוסיף להקשות על הרמב"ן קושיות נוספות, והוא תמיה כיצד קדושת תשמישי מצוה יכולה להיות נתפסת על הדמים? ולכן הוא מסביר "דבהכ"נ ודכוותיה כיוון שעיקרו עשוי לומר בו דבר שבקדושה — הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם, ואפילו התנו עליו ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר אי אפשר שתפקע

קדושתו בכרי מפני כבוד הקדושה שיש בו" וכו'. הר"ן מסביר שקדושת בית הכנסת היא קדושה עצמית, ולכן מובן שהיא יכולה להיות נתפסת על הדמים. אך לפי הרמב"ן ניתן לומר שקדושה יכולה להיות נתפסת על דמים גם אם זו היא קדושת תשמישי מצוה, כפי שמצינו במעשר שני שיש דעות שהוא ממון הדיוט, ובשביעית שהיא לכולי עלמא ממון הדיוט, שדמים נתפסים בקדושתם, ואם כן גם בקדושת בית הכנסת יכולים הדמים להיות נתפסים. מכל מקום הרמב"ן והר"ן חולקים האם קדושת בית כנסת היא קדושת תשמישי מצוה או קדושה עצמית. וניתן להסביר שזו היא המחלוקת בין רש"י לתוספות. רש"י סובר שקדושת בית כנסת היא קדושת תשמישי מצוה, ולכן תנאי מועיל בה, ואילו התוספות סוברים שקדושת בית כנסת היא קדושה עצמית, ולכן תנאי אינו מועיל בה.

והנה, הגמרא בהמשך שואלת: "בבא בן בוטא היכי אסביה ליה עצה להורדוס למיסתריה לבית המקדש? והאמר רב חסדא לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי". ומתוך דברי הגמרא ניתן להסביר מהו המקור לחידושיהם של הרא"ש והרמ"ה, המובאים בסוגיתנו. הרא"ש כותב: "וזה"מ דלא חזא ביה תיוהא, אבל היכא דחזא ביה תיוהא סתר ובני — וכן כל בנין שא"א לבנותו בלא סתירה כגון להרחיב את הבנין". הרא"ש מחדש שההיתר להרוס את בית הכנסת קיים לא רק כשחזו ביה תיוהא, אלא גם כשהם רוצים להרחיב את בית הכנסת, ולכאורה לא מובן מהו המקור לדבריו? הרי ניתן להבין שההיתר להרוס את בית הכנסת כשחזו ביה תיוהא קיים רק מכיוון שגם אם הם לא יהרסו אותו — הוא יפול ממילא, אבל אם הוא לא יפול ממילא אין היתר להורסו. אלא, צריך לומר, שהרא"ש הסיק מתוך שאלת הגמרא שאנו משווים בין דברי רב חסדא לבין בניין בית המקדש, וכפי שהיה מותר להרוס את בית המקדש על מנת להרחיבו — כך גם מותר להרוס בית כנסת על מנת להרחיבו. ומתוך שאלת הגמרא הזו מוכיח גם הרמ"ה את חידושו. הרמ"ה כותב: "ושמעין מינה דחזא ביה תיוהא אע"ג דליכא דוכתא אחריןא לצלויי

סתר ובנו", ומוכיח את דבריו: "דהא בי מקדש לגבי קרבנות כדינא דבי כנישתא היכא דליכא דוכתא אחרינא לצלויי דמי, ואפ"ה קאמרינן דהיכא דחזא ביה תיוהא סתר ובני" וכו'. ואם כי זהו חידוש לומר שבזמן בניית בית המקדש לא הקריבו קרבנות, שהרי ייתכן שבזמן שבנו את חלקו האחד של בית המקדש – הקריבו קרבנות בחלקו השני, ואפילו אם הרסו את החומות, מכל מקום אפשר היה לעשות קלעים ולעבוד את עבודת בית המקדש. ולכאורה יש הכרח לומר שבזמן בניית בית המקדש הקריבו קרבנות, שהרי דברי הרמ"ה אינם אמורים אלא למאן דאמר משום פשיעותא, אבל למאן דאמר משום צלויי – צריך להתפלל, ואם כן בוודאי שגם בבית המקדש לא ביטלו את הקרבת הקרבנות. אולם, מכל מקום, הרמ"ה משווה בין בניית בית המקדש לבין בניית בית כנסת, ומתוך כך הוא מסיק את חידושו. ומתוך ההשוואה הזו ניתן גם להוכיח את שיטת הר"ן, שקדושת בית הכנסת היא קדושה עצמית כקדושת בית המקדש, ולא קדושת תשמישי מצוה בלבד.

ומתוך דברי הגמרא ניתן גם להבין את פסקו של הרמב"ם. הרמב"ם כותב: "אין סותרין בית הכנסת כדי לבנות אחר במקומו או במקום אחר, אבל בונין אחר ואח"כ סותרין זה, שמא יארע להם אונס ולא יבנו", ומוסיף: "אפילו כותל אחד ממנו בונה החדש בצד הישן ואחר כך סותר הישן", ולכאורה לא מובן מה הוא המקור לדבריו? הרי הגמרא אינה מדברת על כותל אחד, וגם ה"כסף משנה" אינו מביא לכך מקור. ונראה להסביר שהרמב"ם הסיק זאת מתוך דברי הגמרא. התוספות שאלו: כיצד רב אשי ישן בבית הכנסת? הרי למדנו ש"בתי כנסיות אין ישנים בהם לא שינת קבע ולא שינת עראי". ולכאורה, לפי חידושו של התוספות הקודם, שכל תוקף קדושת בית הכנסת קיימת רק לאחר שהתפללו בו, ניתן להסביר שרב אשי ישן בבית הכנסת מכיוון שהוא עדיין לא נבנה מחדש, ועדיין לא הייתה בו קדושת בית כנסת מחדש. אלא חייבים להסביר שהתוספות הבינו שאין מדובר שם באופן שכל בית הכנסת חרב, אלא רק שכותל אחד חרב, ולכן הם

הקשו את קושיתם. וכך הבין גם הרמב"ם, ומכאן הוא הוציא את דינו ש"אפילו כותל אחד ממנו בונה החדש בצד הישן ואח"כ סותר הישן", כבית כנסת שלם שצריך לבנותו.

אך את המחלוקת בין רש"י לתוספות ניתן להבין בדרך נוספת. המג"א שאל כיצד השו"ע פוסק מצד אחד כתוספות, שאין תנאי מועיל לבית כנסת בשעת בניינו, ומצד שני הוא אומר שלגבי ארון קודש ושאר תשמישי קדושה מועיל תנאי? ולכאורה ניתן לחלק ולומר שהלאו של "לא תעשון כן לה' אלקיכם" הוא רק על בית הכנסת עצמו ולא על תשמישיו. ועוד ניתן לומר שקדושת בית הכנסת קיימת על כל בית הכנסת, ואילו קדושת ארון הקודש היא רק במקום שבו מניחים את הספר תורה, ולא בשאר חלקי ארון הקודש, ולכן על שאר החלקים מועיל תנאי. והסבר הדבר הוא שבקדושת בית הכנסת, בניגוד לקדושת תשמישי המצוה, קיימים שני חלקים: ישנה קדושה עצמית, וישנם בנוסף לכך דינים של כבוד, מעין איסור גיזה ועבודה בקדשים שנפדו, ותנאים ניתן להחיל רק על דיני הקדושה, ולא על הדינים של הכבוד. ולכן כאשר חרב בית הכנסת – מותר לעשות בו לדעת התוספות את כל התשמישים. חוץ מאשר תשמישים של קלות ראש שיש בהם בזיון, ואילו בשעת בניינו אסור הדבר. ולפי זה מובנת המחלוקת שבין רש"י לתוספות. לדעת רש"י מוגדרים דיני בית הכנסת בשעת בניינו כדינים של קדושה ולכן מועיל בהם תנאי, ואילו לדעת התוספות אלו הם דינים של כבוד ולכן לא מועיל בהם תנאי.